

KATARINA LUKEC

UDK: 821.163.42.09:398(497.526)

Prethodno priopćenje / Preliminary communication

Rukopis prihvaćen za tisak: 16. 1. 2019.

DOI: <https://dx.doi.org/10.21857/yvjrdcq0y>

Usmene predaje kao izvor znanja o mjestima na primjeru sjevernomoslavačkih sela

Sažetak

U članku se prikazuje mogućnost interpretacije i korištenja usmenoknjiževnih predaja kao izvora znanja u kontekstu (lokalne) povijesti. Pritom se predstavljaju sve tri, odnosno četiri tematske skupine predaja te se na konkretnim primjerima pokazuje što one govore o mjestu ili kraju iz kojeg dolaze i koliko su bile bitne za same kazivače, koji ih nerijetko tretiraju kao legitimne izvore znanja o povijesti mjesta, a koji to često i jesu/postaju. Usmjerujući se na pojedinca i njegovo shvaćanje svijeta oko sebe, a koje je dobiveno prije svega pomoću usmene književnosti, te primjenom drugačije, točnije folklorističke metodologije, ovakav način istraživanja pripada *novoj povijesti* kao autonomnoj struji povijesne znanosti (Bertoša, 2002.). Rad se usmjerava na mogućnost interdisciplinarnosti usmene književnosti i povijesti na području sjeverne Moslavine, a na temelju samostalnog usmenoknjiževnog istraživanja.

Ključne riječi: Bjelovarsko-bilogorska županija; lokalna povijest; nova povijest; predaje; sjeverna Moslavina; usmena književnost.

Uvod

Usmene predaje jedan su od najživljih i najutjecajnijih usmenoknjiževnih žanrova (Marks; Degh, prema Rudan Kapec, Botica, 2013., str. 263). Tome u prilog idu nove publikacije, kako znanstvene tako i popularne, a u to sam se uvjerila i sama pišući svoj diplomski rad, odnosno provodeći istraživanje za njegove potrebe od prosinca 2015. do svibnja 2017. Predaje definira njihovo vjerovanje „u istinitost onoga o čemu se kazuje“ (Bošković-Stulli, 2006., str. 22), bez obzira na to radi li se o

predajama koje tematiziraju povijesnu ličnost, mitsko biće ili priču o nazivu mjesta. One najbolje funkcioniraju u određenoj pojedinačnoj sredini čuvajući tako biljeg lokalnoga na svim razinama i konzervirajući sve što je određena sredina stvorila: materijalne lokalne specifičnosti, mjesna vjerovanja, povijesne (prepričane) okolnosti te ostale mjesne prepoznatljivosti (Botica, 2013., str. 435). Stoga su predaje dio lokalne povijesti, identiteta, ali i kulturne baštine nekog kraja ili mjesta.

Ovaj rad pokazuje kako predaje mogu biti izvor znanja (lokalne) povijesti na primjeru sjevernomoslavačkih predaja, odnosno predaja iz manjeg dijela Moslavine koji se nalazi u Bjelovarsko-bilogorskoj županiji, slijedeći terminologiju koja proizlazi iz podjele Moslavine na tri dijela ovisno o županiji u kojoj se pojedini dio nalazi.

Rad je usko vezan za moj diplomski rad *Usmena književnost u Sjevernoj Moslavini i njezine funkcije* (2017), odnosno nadogradnja je njegova dijela o predajama. Iz tog razloga neki su zaključci i rečenice vrlo slični jer terenski i istraživački rad nakon svibnja 2017. nisam obavljala te kada dođe do toga, radi jednostavnosti i preglednosti, neću se referirati na spomenuti vlastiti rad.

Područje na koje sam se orijentirala moj je rodni kraj jer dolazim iz Ivanske, pa je time u istraživanju prisutna moja emska pozicija, u koju pak namjerno upisujem metodološku poziciju insajderstva (Gulin Zrnić, 2006., str. 76), što mi je pomagalo u stvaranju ugodne atmosfere pri ispitivanju sugovornika, a što pak direktno utječe na sadržaj kazivanih pripovijesti (usp. Ivančić Kutin, 2015., str. 185). Ovaj rad donosi manji dio prikupljenih predaja zbog tiskarskih ograničenja te velikog opsega samih predaja. Tako su predstavljena samo neka od sjevernomoslavačkih mjesta, no valja napomenuti kako predaje često tematiziraju i šire područje od onoga odakle dolaze osobe koje ih kazuju, a najčešće su to susjedna sela, rodna sela sugovornika ili primjerice Garić-grad, kao središnje mjesto moslavačkog identiteta.

Sve sam predaje na terenu prvo snimila diktafonom, a zatim sam ih vrlo detaljno zapisivala bilježeći mjesta u govoru popraćena neverbalnom komunikacijom kao što su smijeh i gestikulacija, a ako je bilo prisutno više ljudi u prostoriji, zabilježila sam i njihov smijeh ili potpitanja jer i oni utječu na vrstu folklornog žanra i njegov način prezentacije (usp. Dégh, prema Ben-Amos, 2010., str. 123). Sve sam to bilježila kako bi tekst mogao nastaviti život na novoj i drugačijoj razini čuvajući i dalje veze sa svojom folklornom, usmenom osnovom – on pri zapisivanju gubi neke kvalitete i vrijednosti, no dobiva i nove dimenzije (Bošković-Stulli, 2010., str. 184).

Definicija i klasifikacija predaja

Usmena je književnost umjetnost oblikovana u jeziku (Bošković-Stulli, 1978., str. 140) koja nastaje usmenim putem, za razliku od njezine poznatije pisane inačice,

no obje se književnosti mogu prenositi i usmeno i pisano. Stoga se usmena književnost od pisane razlikuje po genetskom kriteriju, odnosno načinu na koji nastaje, a ne transmisivskom načinu na koji se prenosi (Kekez, 1998., str. 143-144). No ako se usmena književnost promatra kao komunikacija koja se ostvaruje između govornika i slušatelja, u prvom planu ipak je transmisivski kriterij (Bošković-Stulli, 1978., str. 11-12).

Pri daljnjoj klasifikaciji usmene književnosti valja imati na umu da njeni primarni korisnici, kao najvažniji izvor usmene književnosti, najčešće nemaju neko smisleno ili teorijsko znanje o rodovima ili vrstama, no bez obzira na to oni znaju koju temu treba pridružiti kojem književnom rodu, odnosno kod njih postoji neka žanrovska svijest pa znaju razliku između pjesme, mudre izreke, anegdote ili priče (Botica, 2013., str. 45-46).

Izvanknjiževna životna upotreba uvjetuje književna obilježja folklornih, pa i usmenoknjiževnih, žanrova (Bošković-Stulli, 1978., str. 23). U usmenoj književnosti kao obliku komunikacije opstaju i žive samo one jedinice koje za pojedinca ili zajednicu imaju funkciju ili neku unutarnju smislenost i ljepotu, važnu za njihovu duhovnost (Botica, 2013., str. 47). Stoga je i na količinu prikupljenih žanrova na terenu u mom istraživanju utjecala prvenstveno njihova narativna plodnost. To znači da su ti žanrovi (bili) optjecajniji i da su češće aktualizirani u autentičnim pripovjedačkim situacijama, pa ih jednostavno više ima u istraživačkim induciranim situacijama (Rudan Kapec, 2012., str. 19). Žanr koji je najživlji na terenu definitivno je predaja, koja bi po klasičnoj podjeli pripadala epskom proznom rodu, a Botica je ubraja pod posebnu kategoriju usmenih proznih vrsta (usp. 2013., str. 384). Na lakoću prikupljanja predaja utjecala je i činjenica da one imaju veliku razinu lokalnog, mjesnog, pa ih je kao takve lakše prikupiti jer ih kazivači/sugovornici mogu prije osvijestiti.

No sugovornici predaje ne osvještavaju pomoću njihova službenog i stručnog naziva, do njih se dolazi kroz pomoćni termin *priče*, koji objedinjuje usmene narativne vrste kao što su pripovijetke, predaje, legende itd. (Bošković-Stulli, 1997., str. 15). Još se lakše do predaja dolazi tematski, a ne formalno ili žanrovski, odnosno pitanjima koja sam postavljala poput: „Jeste (li) čuli kad za vile ili jagare?“, „Jel' bila koja coprnica u selu?“, „Jel' znate šta su to svečari?“

Objašnjavajući sugovornicima što želim od njih čuti i što trebam, svatko je pronašao neku svoju prvu asocijaciju na temu, bez obzira na to jesu li to bile coprnice, vile ili jagari. Nekad su upravo prve asocijacije bile loše, kao što je to kod kazivača koji nisu vjerovali u nadnaravnost predaja pa su ih svjesno ili nesvjesno zaboravljali ili je pak bila prisutna cenzura sadržaja, skepsa, što zapravo uopće nije bitno jer samo vjerovanje u kazivano ne utječe na postojanje žanra (usp. Dundes, 2010., str.

91), iako je to u slučaju predaja utjecalo na njihov nastanak (usp. Bošković-Stulli, 2006., str. 22).

Predaje su kompozicijski i stilski jednostavne te najčešće jednoepizodne. Najučestalija podjela predaja jest tematska (Bošković-Stulli, 2006., str. 22), pa ne čudi što sam upravo kroz temu, dakle deduktivnim putem, i dolazila do predaja na terenu, stoga ću tematsku podjelu slijediti i ja u ovom radu.

Tematski se predaje dijele na tri skupine: etiološke (tematiziraju podrijetlo pojava i stvari te njihova imena), povijesne (tematiziraju povijesni događaj i/ili osobe) i demonološke/mitske predaje (tematiziraju nadnaravno u različitim oblicima) (ibid.). Nadalje, te tematske kategorije ne isključuju jedna drugu i ponekad je teško razlučiti kojoj točno skupini pripada određena predaja te se javlja potreba za posuđivanjem i/ili kreiranjem hibridnih termina koji opisuju isto takve tematske skupine kao što je slučaj na proučavanom području s mitsko-povijesnim predajama (usp. Marks, 2015., str. 204). U tim predajama prisutno je nadnaravno (usp. Rudan Kapec, Botica, 2013., str. 264), pa nisu mogle biti u potpunosti povijesne, a prisutne su i povijesne reminiscencije (usp. Bošković-Stulli, 2006., str. 22), pa mi se učinila potrebnom ova ambivalentna kategorija.

Predaje u kontekstu lokalne povijesti

Usmenoknjiževne predaje mogu zanimati povijest kao znanost iz više sfera. Ako povijest promatramo samo kao način mišljenja (usp. Connerton, 2004., str. 6), bilo kakav drugi izvor znanja o nekoj temi postaje jednako važan. Nadalje, postmodernističko shvaćanje povijesti obuhvaća male ljudske priče (Marković, Marks, 2015., str. 8), a ne velike povijesne naracije. Takvo shvaćanje zapravo je dio tzv. mikropovijesti, koja se definira kao iscrpno istraživanje nekog manjeg fenomena prošlosti, što uključuje samo jednu osobu, događaj, predmet, ideju i sl. Rezultati mikropovijesnih istraživanja nastoje otkriti mikrosvijet sa svojim zakonitostima unutar širih prirodnih i društvenih okolnosti, a ujedno pružaju dublji pogled u onu strukturu prošlosti koji je inače sakriven generalizacijama (Barac, 2014., str. 273) omogućujući tako konkretnom pojedincu ili lokalnom iskustvu da ponovno uđe u povijest (Burke, 2006., str. 54).

Uključivanje predaja u povijesni pogled može se promatrati kao dio *nove povijesti*. Termin je to koji se rabi za određenu orijentaciju i shvaćanje povijesti (Bertoša, 2002., str. 297) koji napuštaju naraciju o velikim događajima i protagonistima (ibid., str. 283). Štoviše, nova povijest prihvaća metode, teme i predmete istraživanja koji su tradicionalno pripadali etnologiji i kulturnoj antropologiji, koja se od društvenih znanosti afirmirala kao najvažnija disciplina za rekonstruiranje povijesne zbilje. Tra-

dicionalna historiografija koncentrirala se na *velike* događaje, opise bitki i sl., a zanemarivala je svakodnevicu i njezine kompleksne sastavnice, a koju sad (nova) povijest uzima u obzir, a nekad i u središte promatranja (ibid., str. 299).

Tako danas povijest ne crpi znanje samo iz tradicionalnih izvora i ne slijedi stroga pravila vlastita zanata već ih krši koristeći druge izvore, metode, sredstva, pomagala, iz drugih disciplina, samo kako bi se što uspješnije približila prošlosti i njenom shvaćanju (Duby, Geremek, prema ibid., str. 5). Stoga se u kontekstu moderne povijesti u obzir može uzeti usmena književnost, u ovom slučaju predaje, a pogotovo u kontekstu lokalne povijesti, koju je spominjana nova povijest nanovo podigla afirmirajući povijesne pojavnosti malih prostora (ibid., str. 388).

Etiološke predaje

Etiološke predaje, kako je već spomenuto, tematiziraju podrijetlo pojava i stvari te njihova imena (Bošković-Stulli, 2006., str. 22), nastaju kao posljedica objektivacije predmetne stvarnosti koja zahtijeva objašnjenje (Bausinger, prema Rudan Kapec, Botica, 2013., str. 264), često su povezane uz pučku etimologiju gdje govornici nekog jezika povezuju dvije riječi koje nisu etimološki srodne (posebice ako su rijetke, zastarjele ili posuđene) na temelju zvukovne sličnosti jer ih smatraju značenjski i podrijetlom povezanim. Ako povjesničar kojega zanima nastanak nekog toponima posegne za takvim predajama, one ga mogu navesti na *netočne* informacije, ali zato on treba uključiti arhivsko iščitavanje toponima, kao i toponomastičke jezične studije te komparativno povući zaključke (Bertoša, 2002., str. 167), no etiološke predaje svakako su važne povjesničaru koji se dugoročno ili kratkoročno zanima za toponime, a mnogo govore i o samim stanovnicima tog mjesta ili kakvu predodžbu drugi imaju o njima ili njihovu selu. Dok mnogi ne znaju zašto im selo nosi određeni naziv, stanovnici pojedinih sela to dobro znaju, što definitivno utječe na snagu mjesnog identiteta i njegovu važnost u užoj ili široj okolici. Tako primjerice stanovnica sela Samarica objašnjava zašto njeno mjesto nosi takvo ime:

„Čuj, rekli su negdar za vrijeme Turskog rata. Da je, ovaj, tuj su, ovaj, sve su potukli a jedna je, veli, sama Mar'ca u krušnu peč se skrila i ostala je sama u tom selu. I onda po njoj su rekli da je selo dob'lo Samarica. A sad, netko veli da kaj je u obliku samara... znaš, nastanjena.”

(Samarica, 2015., Marica Križan)

Obje predaje koje je kazivačica izrekla u suštini su etimološke, a mnogo je, kako sam se uvjerila tijekom istraživanja, popularnija prva predaja, vjerojatno zbog svoje zanimljive narativne crte, a pogotovo jer postoje i njene različite varijante – npr. da nije bila riječ o Turcima nego o požaru (kazivanje Antonije Dokuš iz 2017.),

a i većina samo spominje da je Marica ostala sama u selu (kazivanje Ivana Križana iz 2015. i Marice Varge iz 2017.), ne da se i skrila u krušnu peć, kao kod moje sugovornice.

Turci nisu samo tema ove etiološke predaje, mnoga mjesta objašnjavaju se njihovim vladanjem na području sjeverne Moslavine te odlaskom s njega. Turci u etiološkim predajama mogu ukazivati na jednostavnu pučku logiku ili pak na veliki strah i ostatke višestoljetne traume, primjere donose predaje o nazivima sela Oštri Zid, Begovača ili izvor Turčin:

„Ehe, tuj su Turci zagrizli, kaže. Dotle su došli i onda dalje nisu, kao... ovo su zauzeli tam prema Zagrebu i šta ja znam kud su oni to sve tukli. Al tuj su dobili, veli, jaku odmazdu i da su nastali... Oštri Zid. El, oštri zid. Naišli su... [na] oštri zid. I tak je to ostalo.”

(Krivaja, 2017., Kata Ridanović)

„Da, beg. Osto isto za vremena Turaka, neki beg je osto i tako po njemu Begovača. Ne znam, beg, imo je čak ime, ja mu ne znam ime, al po njemu su rekli tako.

Ili recimo imamo izvor u Garjevici, „kod Turčina“ kaže se. Turčin, to je izvorište vode, ovo je prirodni izvor i tamo je to obilježeno i tako ga zovemo, još uvijek po... Turci su isto bili negdje tu, kod Turčina, jel. Taj izvor...

To su ti nazivi koji su ostali, el. A čuj, dugo su bili na tim područjima.”

(Ivanska, 2017., Milan Sabo)

Činjenicu da neka polja, šume, izvori i sl. uopće imaju ime govori o njihovoj važnosti za ljude, ponekad se ta važnost s godinama izgubi, ali opstaje bar dijelom upravo kroz ime, ili još bolje, predaju o imenu. Najznačajniji takav lokalitet na Moslavačkoj gori, uza sam Garić-grad, jest Kaluđerov grob. Upravo mnoge varijante te predaje svjedoče koliko je bila raširena, kroz prikupljene predaje osnovni je kostur isti: kaluđera su ubili i tamo su ga pokopali. Neki kazivači nisu sigurni što točno riječ *kaluđer* znači, pa se u predajama mijenja njegov identitet kao i tko ga je ubio; jedna od prikupljenih predaja glasi ovako:

„Čuj, to ti je bil negdar... nekakov, kao, liječil je ljude i kaj ja znam... i onda ti je tu on bil na tromede od Jelengrada prema Garićgradu tu ti je bila staza. I onda tuj se kod njega su [ratovali] i onda kad su se posvađali taj Jelengrad i Garićgrad onda su toga ub'li... tak su ga onda i zakopali tuj de je ubit bil. I to uvijek obnavlja se taj grob...”

(Samarica, 2015., Marica Križan)

Zanimljivo je da predaju o Kaluđerovu grobu, koji je i dan-danas obilježen, donosi Antun Nemčić u 19. st. u pjesmi *Grob kaluđera*, ta varijanta ima mnogo razvijeniji fabularni kostur, a u cijelosti je donosi Dražen Kovačević u djelu *Legende i predaje Hrvata* (usp. 1993., str. 43); on također više piše o Kaluđerovu grobu, njegovoj lokaciji na Moslavačkoj gori, starini i povijesnoj podlozi u svom djelu *Moslavačke legende i predaje* (usp. 2005., str. 8-14).

Samo iz ovih primjera vidljivo je da su povijest u klasičnom smislu i etnološke predaje u uskoj vezi i gotovo neizostavan dio povijesnog pregleda mjesta. Tako se neke od sjevernomoslavačkih etnoloških predaja mogu pročitati i u radu Stjepana Pavičića u prvom *Moslavačkom zborniku* (usp. 1968., str. 7-165).

Povijesne predaje

Povijesne predaje mogle bi se najviše ticati povijesti jer – kao što njihov naziv upućuje – govore o nekom povijesnom događaju i/ili povijesnoj osobi (Rudan Kapec, Botica, 2013., str. 264), no da bi se neka predaja definirala kao povijesna, nije ju važno potkrijepiti *stvarnim* povijesnim podacima ili provjeravati njenu *istinitost*, bar u žanrovskom smislu. Ona svakako odražava način mišljenja pojedinca i njegovo shvaćanje povijesti, tako primjerice u sljedećoj predaji povijesni podaci služe sugovorniku da objasni (i to prvenstveno samom sebi) poziciju i dolazak Drugih, odn. pravoslavnog stanovništva u svom mjestu:

„Oni [pravoslavci] su se prvi dosel’li tu. Prije Hrvata. Moj djed kad je doselio tu. Oti Vlasi. Oni nisu Srbi, oni su Vlasi. Zato im viču Vlaji. Jer Vlasi, to su... to je dolje u Srbiji... jedan predio, siromašan, planinski kraj. Pa su onda taj car Franjo Josip, on je, kak su se bor’li sa Turcima, pa je onda te srpske te Vlahe, kao dragovoljno zvaio u borbu protiv Turaka, tak su oni došli tuj. I tukli su se [sa] Turcima, onda im je Josip Franjo dao šta god oće, oće sel’t u svoju zemlju, oće ostat tu. Pa im je dao najplodniju zemlju i najbolju. Vidiš ti da oni imaju najbogatiju zemlju. To im je dao Franjo Josip. I tak su oni tuj... od... šta ja znam kojeg stoljeća. Oni su stariji neg mi tu. Ti pravoslavci.“

(Srijedska, 2017., Nikola Rukavina)

Mitskopovijesne predaje

Mitskopovijesne predaje zasebna su ambivalentna kategorija koju sam kreirala radi njihove lakše interpretacije. Povijesno u tim predajama obuhvaća male ljudske priče vezane za veliki povijesni događaj, konkretno Drugi svjetski rat. U tim preda-

jama prisutno je nadnaravno (usp. Rudan Kapec, Botica 2013., str. 264), pa nisu mogle biti u potpunosti povijesne, a prisutne su i povijesne reminiscencije (usp. Bošković-Stulli, 2006., str. 22) koje su u ovim predajama jednako važne kao i nadnaravni elementi.

U tim se predajama uz mjesta ubijanja ili masovnih grobnica za vrijeme i nakon II. svjetskog rata vežu nadnaravni elementi: neki oblik komunikacije s mrtvima, gotovo nadnaravni osjet životinja te neobični zvukovi ili svjetla. Lokaliteti u tim predajama zapravo postaju figure sjećanja, odnosno postaju simbol konkretnog događaja važnog za grupu (Assmann, 2006., str. 53-54), tj. lokalnu zajednicu ili barem njen dio, tako da su mitskopovijesne predaje zapravo primjer predaje kao dijaloga s prošlošću, a govoreći o prošlosti, ponajprije se komentira sadašnjost. One postaju dio zavičajnog prostora i spremišta povijesne memorije i iskustva zajednice (Marks, 2015., str. 196), pomoću njih se daje značenje određenim lokacijama, ali i obrnuto, potvrđuju se događaji koji su se tamo odvili (ibid., str. 208), kao takve, mitskopovijesne predaje predstavljaju najzanimljiviji dio prikupljenog materijala u kontekstu društvenog sjećanja. Tako iduće dvije predaje pokazuju nadnaravne mogućnosti životinja i prirode koje su se iskazale na mjestu grobnica:

Jesu to sad vidljivi grobovi gdje su? Jel se zna gdje su pokopani?

Marica: „Da, da. Samo... ovde... ovde su zakapani kao, ovaj, bil je kao neki zvirik onda tu se nemru nač kosti, a ovde gore su nađene na Vijencu. I tu je križ zabilježen... (...)

Tamo je... bio je... ovi nisu znali, moj muž. Oni su [nerazumljivo] voz'li tamo. I u tome zviriku lijepa voda bila, veli da je konje napojil tuj. Konji pomirišu, neće pit te vode. Da. Tuj su ljudi bili truli unutra. I sad evo, to ti kuma Anka zna, njezin je sveker bil. Kuma Anka, daj od sim malo! (...)

Da, daj ti kazivaj u Sečev'nama kaj je to tvoj sveker doživl.“

Anka: „Moj je svekar mene vodil gledet. Tu su grobovi. Nekad od onoga rata. I on je, onaj, pustil krave na pašu. I voljel je svirat u list. I krava se ispod toga jenoga drva ovak nagn'la, kak je drvo bilo nagnjeno i krava se tud pomakn'la. A to je drvo bilo ovak [pokazuje] rašljasto. A ni mu bilo svejedno kad je to... A tu je baš grob bil i to je drvo išlo ovak [pokazuje], ovak se sastavljalo. E veli: „Brišem oči. Sve si mislim: Bože.“ (...)

Dojde doma, baba ga psovala: „Ti znaš da su tam grobi, pošť si išel tam s kravama?“ A on se zadubil u sviranje, on nije uopće pantal na to. I drugi dan, sušimo mi ispod te šikare, šume, sijeno i on mene vodi,

joj reko: „Dado, nejdem ja gledet. Mene bu strah, ne bum ja...“ „Ma kaj b' te bilo strah?“ Išla sam gledet, zbilja da je to drvo tak i tak je bilo nagnjeno. Tak se krava omakn'la i trknula u to i preko tog groba prešla i to se drvo sastavljalo.“

(Samarica, 2015., Marica Križan i Anka Benković)

Također je zanimljivo da su u takvim predajama kazivači naglasili da se o tome, odn. komunističkim zločinima krajem II. svjetskog rata, nije smjelo pričati za vrijeme Jugoslavije (kazivanje Antonije Dokuš iz 2017. i Marice Križan iz 2015.), jer je bila prisutna cenzura, politička, ali i psihološka, pa se takve predaje mogu promatrati u kontekstu trauma (usp. Blanuša, 2016., str. 170-171).

Mitske/demonološke predaje

Demonološke, odnosno mitske predaje činile su najveću količinu prikupljenog materijala u mom terenskom radu, dakle one su bile narativno najplodotvornije, što znači da pokazuju „sposobnost likova i tema da oforme nove predaje i/ili optjecajnost starih varijanti“ (Rudan Kapec, 2010., str. 2), bez obzira na to što su neki drugi sugovornici na temu takvih predaja gledali sa skepsom i odbijali govoriti o njima. To su predaje koje tematiziraju nadnaravne pojave i bića koja su nadnaravna ili imaju takve sposobnosti (Rudan Kapec. Botica, 2013., str. 264). Kazivači, ako već ne vjeruju sami u njih, doživljavaju mitske/demonološke predaje „kao priče koje reflektiraju mišljenja, vjerovanja i sl. iz prošlih dana i/ili funkcioniraju kao sjećanja iz djetinjstva“ (Rudan Kapec, 2010., str. 125).

U tako velikom broju predaja prikupljen je i širok raspon tema: vraćanje mrtvih te komunikacija s njima, mitska bića (danje, svečari, jagari, vile...), coprnice (narodni vračari, nadriliječnici, vještice...), religijska nadnaravna iskustva i ostale neimenovane misteriozne pojave. Sve one svakako su odraz drugačijeg načina promišljanja o svijetu i otkrivaju novi svijet vjerovanja, a u njima često supostoje ili se čak isprepliću kršćanski i poganski elementi. Tako su primjerice neke *coprnice* mogle liječiti molitvom, ali i magijskim ritualima:

Znači, ove bake šta su liječile po selu, one se nisu smatrale coprn'cima?

„Ne, ne.“

Ova šta je bila, kak su rekli?

Dolje negdje na kraju sela da je bila neka travarka.

„Tujkar?“

Dobrostalka...

„Pa ona nije bila, ona je bila...“

Liječila.

„Čuj, ja sem bila cur'ca. I onda, a djeca ko djeca. I ko tobož mene korit'nica [?] tuj na noge narasla kvrga i onda moj ujak mene vozil tujkar kod te babe. Onda ti je ta baba pregovarala, vodu prelijevala, onda ti je z lijekovima, s travama kojekakvima liječila. A dal je ona šta drugo znala, to ja... nemam pojma.“

A šta je ona neke izgovarala neke ko... ?

„Da, da. Ona ti je mol'la, a šta je mol'la ja ne znam, onda križala to i šta ja znam. (...)

Ja ti to ne znam, vodu prelijevat, el, dok te glava boli onda vodu prelijevaju pa onda se ta voda pila pa mazala po čelu. Ni se to išlo k doktoru kaj sad. To se je liječ'lo s domaćima.“

(Đurđić, 2017., Barica Forjan)

S druge strane ta skupina predaja može odražavati strahove i vrijednosti neke sredine. Iako se možda boje susreta s mrtvima, moji sugovornici znali su da su to nemirne duše i da im treba pomoći, uplaćivanjem/davanjem mise ili molitve, ali nikako ih se ne smije uznemiravati, kao što svjedoči iduća predaja:

„Recimo, moj ujak je pričao, on je još sad živ. Ja mislim da on ima negdje blizu 90 godina. U Gornjoj Petričkoj [je], kod kćeri, kod Forjanovih. On je pričao da je kao dečko, umrla je tamo jedna baka, u Samarici, u onom sokaku gdje je Anka Benkovička, ne znam jesi bila kod nje, ta šta ti je pričala. Neka baba Bara Kraljeva. Ja se je malo sjećam. I sad, on je u nekom društvu pričao o njoj neke stvari ružne. I nekad je bilo, išlo se [nerazumljivo] i ovo, i ono, nemam pojma. I kaže kad se je noću vraćao doma, kad je došao tamo u Samarici na raskršće kod groblja da je nešto išlo pred njega i nije mogao proć. Onda je obišo onom stranom skroz crkve i ponovo je to došlo. Kaže: „Sav sam se naježio.“ Ovaj. „Kosa mi je išla u zrak.“ Onda sam se uvjerio da postoji duša sigurno. Ja sam sad tu babu Baru u selu, gdje su bili bečari, ogovali. I sad kao babe Bare duša njemu nije dala proć uz groblje i na tom raskršću.“

(Ivanska, 2017., Antonija Dokuš)

Predaje koje tematiziraju vile ili jagare pokazuju da to nisu samo mitska bića dalekih prostora i fiktivnih tuđih svjetova već bića koja su, po kazivanjima, hodala ili još uvijek hodaju po sjevernomoslavačkim livadama, šumama i vodama.

„Tu de je taj izvor sam ti htjel reć, rekli da je vilovski, jel. I to je bila prefina voda. I bila je i vrba i rekli su da na vrbe se vidiju da se češljaju ujutro i kaj ja znam. I ja sam bil bolestan kao dijete, nismo bili još tu, neg dolje u one kuće i imal sam upalu pluća i ja sem mojega oca tražil da nek on nama iz našeg zdenčića donese mene vode, el. I kad sam se napil te vode ja sem drugi dan ozdravil. E, tak.”

(Križić, 2016., Josip Jagarić)

„Ja, šta se mene tiče, ne znam, al sam čula... i to sam čula kad sam došla tu u Krivaju, ja sam došla 51', onda je tu od moje svekrve bio ujak, stari isto čovjek pa je on znao pripovijedat kak je on, veli, išo nekad na pašu, rano su nekad ujutro išli na pašu i djeca i šta ja znam, to su, veli, na komad, tam, to je on reko de to, na vinograd'nama, na komad laju, laju mali cucki. Al sitno, sitno to laje. „Bože,“ veli, „pa otkud štenci? Šta je to?“ Kad na komad, veli: „Puk! Puk! Puk!“ Sitna nekva puška. E šta sad? Kao dijete znatiželjno doma, šta je to bilo, on je čuo to i to. A to su veli ti jagari, veli, ti lovci. (...) Da, veli to su ti ti jagari, noćni lovci. E sad, veli, ja vidio nisam, al čuo jesam, šta je to, kakvo je to.”

(Krivaja, 2017., Kata Ridanović)

Zaključak

Bez obzira na to što su predaje najživlji žanr usmene književnosti, njihov je kontekst na terenu trebalo inscenirati i dozvati u sjećanje kazivača. Pritom se usmenoknjiževni kontekst odnosi na društvenu situaciju u kojoj se neki tekst izvodi, a razlikuje se od usmenoknjiževne funkcije koja tumači njegovu primjenu ili svrhu (Dundes, 2010., str. 95) te je nužna za opstanak usmene književnosti u usmenoj komunikaciji (Botica, 2013., str. 14).

Po svemu sudeći, teško je razgraničiti umjetničke i životne funkcije predaja jer su one hibridan žanr koji nastaje kao posljedica čovjekova doživljaja i susreta s nečim tuđim, izvanrednim i neobičnim, bilo da je ono nadnaravno ili da govori o distanciranoj prošlosti (Bošković-Stulli, 2006., str. 23). Predaje su tako kao najživlji žanr od usmene književnosti najzahvalniji izvor za lokalnu povijest. Iako je važno spomenuti da brojni lokaliteti spomenuti u predajama funkcioniraju kao figure sjećanja (usp. Assmann, 2006., str. 53), oni mogu imati i mnogo višu funkciju jer su „emotivno i povijesno nezamjenjiv pejzaž lokalne zajednice i snažan nositelj identiteta“ (Marks, 2015., str. 209), kako osobnog tako i lokalnog.

Osim što je dio identiteta, usmena književnost (u ovom slučaju predaje) dio je društvenog sjećanja, što je svakako u uskoj vezi. Društveno sjećanje u najširem smi-

slu obuhvaća predodžbe o prošlosti koje se konstruiraju u sadašnjosti (Connerton, 2004., str. 6), svako sjećanje koje pojedinac ima dio je povijesti grupa iz kojih on izvodi svoj identitet (ibid., str. 33). Ta kolektivna sjećanja povezana su s društveno specifičnim prostornim okvirom, pa ona sjećanja koja zauzimaju najvažnija mjesta u mislima neke grupe govore nešto i o samoj zajednici u širem smislu (ibid., str. 56).

Zapisom žanrovi usmene književnosti gube bogati kontekst i izvornu funkciju, bez obzira na dodatne bilješke kojima nastojimo dočarati kontekst, ali dobivaju novi smisao. Zapis folklornog teksta nije više dio folklornog procesa, već postaje djelo s primarnom estetskom funkcijom, a kao takav može poslužiti u neke nove umjetničke ili komercijalne svrhe (Lozica, 2010., str. 176). Čitajući takvu zapisanu usmenu književnost zapravo se udaljuje od njenih praktičnih funkcija, izvornog konteksta te izvornih značenja, a upisuju se u nju nova značenja (Bošković-Stulli, 2010., str. 189), a može dobiti i nove funkcije.

Ovaj rad prikazao je kako se usmenoknjiževne predaje mogu čitati kao izvor znanja za lokalnu povijest, i to sve u kontekstu nove povijesti i mikropovijesti, koje odlikuje napuštanje proučavanja velikih događaja i protagonista (Bertoša, 2002., str. 283), zatim „multiperspektivnost, rekonstrukcije višestrukih varijacija povijesne istine, upozoravanje na različite narativne mogućnosti, te iznimna autorefleksivnost“ (Barac, 2014., str. 274). A upravo pri proučavanju manjih mjesta kao što su sjevernomoslavačka sela, više se informacija može dobiti iz usmenoknjiževnih predaja, pogotovo o načinu života, vjerovanja i razmišljanja, nego iz klasične historiografske literature koja se orijentirala na gradove kao povijesno važnije.

Literatura i izvori

1. Assmann, J. (2006), Kultura sjećanja. U: *Kultura pamćenja i historija*. Maja Brkljačić i Sandra Prlenda (ur.). Zagreb: Golden marketing-Tehnička knjiga, str. 46–79.
2. Ben-Amos, D. (2010), Prema definiciji folkloru u kontekstu U: Marijana Hameršak i Suzana Marjanić (ur.), *Folkloristička čitanka*. Zagreb: AGM, str. 121–136.
3. Barac, S. (2014), Ocjene i prikazi. *Historijski zbornik* 67/1:247–296.
4. Bertoša, M. (2002), *Izazovi povijesnog zanata. Lokalna povijest i sveopći modeli*. Zagreb: Antibarbarus.
5. Blanuša, N. (2016), Trauma and Taboo: Forbidden Political Questions in Croatia. *Croatian Political Science Review* 54/1–2:170–196.
6. Bošković-Stulli, M. (1978), Usmena književnost. U: Maja Bošković-Stulli i Divna Zečević (ur.), *Povijest hrvatske književnosti: Usmena i pučka književnost*. Zagreb: Liber-Mladost, str. 7–28.
7. Bošković-Stulli, M. (1997), Uvod. U: Maja Bošković-Stulli (ur.), *Usmene pripovijetke i predaje*. Zagreb: Matica Hrvatska, str. 15–39.
8. Bošković-Stulli, M. (2006), *Priče i pričanje. Stoljeća usmene hrvatske proze*. Zagreb: Matica hrvatska.

9. Bošković-Stulli, M. (2010), O usmenoj književnosti izvan izvornoga konteksta. U: Marijana Hameršak i Suzana Marjanić (ur.), *Folkloristička čitanka*. Zagreb: AGM, str. 181–197.
10. Botica, S. (2013), *Povijest hrvatske usmene književnosti*. Zagreb: Školska knjiga.
11. Burke, P. (2006), *Što je kulturalna povijest?* Zagreb: Antibarbarus.
12. Connerton, P. (2004), *Kako se društva sjećaju*. Zagreb: Antibarbarus.
13. Dundes, A. (2010), Tekstura, tekst i kontekst. U: Marijana Hameršak i Suzana Marjanić (ur.), *Folkloristička čitanka*. Zagreb: AGM, str. 91–105.
14. Gulin Zrnić, V. (2006), Domaće, vlastito i osobno: autokulturna defamilijarizacija. U: Jasna Čapo Žmegač, Valentina Gulin Zrnić i Goran Pavel Šantek (ur.), *Etnologija bliskoga. Poetika i politika suvremenih terenskih istraživanja*, Zagreb: IEF, Jesenski i Turk, str. 73–95.
15. Ivančić Kutin, B. (2015), Pripovjedački proces uživo kao niz pripovjednih folklornih događaja (priča) i njihovih poveznica. U: Jelena Marković i Ljiljana Marks (ur.), *O pričama i pričanju danas*. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku, str. 179–198.
16. Kekez, J. (1998), Usmena književnost. U: Zdenko Škreb i Ante Stamać (ur.), *Uvod u književnost: teorija, metodologija*. Zagreb: Nakladni zavod Globus, str. 133–188.
17. Kovačević, D. (1993), Kaluđerov grob. U: Bernard Gospodinović (ur.), *Legende i predaje Hrvata*. Zagreb: CID, 147.
18. Kovačević, D. (2005), *Moslavačke legende i predaje*. Kutina: Spiritus movens.
19. Lozica, I. (2010), Metateorija u folkloristici i filozofija umjetnosti. U: Marijana Hameršak i Suzana Marjanić (ur.), *Folkloristička čitanka*. Zagreb: AGM, str. 159–179.
20. Lukec, Katarina (2017), *Usmena književnost u Sjevernoj Moslavini i njene funkcije (diplomski rad)*. Zagreb.
21. Marković, J.; Marks, Lj. (2015), O pričama, pričanju i Institutu za etnologiju i folkloristiku. U: Jelena Marković i Ljiljana Marks (ur.), *O pričama i pričanju danas*. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku, str. 7–21.
22. Marks, Lj. (2015), „Znaš, bilo je to...“. Povijest, vrijeme i krajolik u predajama iz Slavonije. *Narodna umjetnost* 52/2:195–213.
23. Pavičić, S. (1968), Moslavina i okolina. *Zbornik Moslavine* 1:7–165.
24. Rudan Kapec, Evelina (2010), *Nadnaravna bića i pojave u predajama u Istri (doktorski rad)*. Zagreb.
25. Rudan Kapec, E.; Botica, S. (2013), Suvremeni pripovjedački repertoari predaja. U *A tko to ide? = A hto tam idze?* Hrvatski prilozi XV. Međunarodnom slavističkom kongresu, ur. Marija Turk. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, 263–274.
26. Srednja škola Čazma (2018), *Priče iz davnine iz Moslavine*. Čazma: Srednja škola Čazma.
27. *Moslavina*. Wikipedia. <http://hr.wikipedia.org/wiki/Moslavina> (pristup 8. 9. 2018.)
28. *Predaja: temelji žanra*. Publikacije. <http://www.ief.hr/Izdava%C5%A1tvo/tabid/67/agentType/View/ID/227/Default.aspx> (pristup 8. 9. 2018)
29. *Pučka etimologija*. Hrvatska enciklopedija. <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=51019> (pristup 24. 6. 2017.).

Popis korištenih kazivanja

- Samarica, 15. studenog 2015.: Ivan Križan, r. 1933. † 2017.; Marica Križan (Brslanova), r. Đurkija, 1940.; Anka Benković, r. Jagarić, 1941.; Ivan (Ivo) Križan (Brslanov), r. 1932.
- Križic, 4. prosinca 2016.: Josip Jagarić, r. 1934.
- Đurđić, 1. siječnja 2017.: Barica Forjan, r. Husnjak 1925. U Križicu
- Ivanska, 14. siječnja 2017.: Milan (Mile) Sabo, r. 1954.
- Srijednska, 15. siječnja 2017.: Nikola Rukavina, r. 1943.
- Ivanska, 10. veljače 2017.: Antonija (Tonka) Dokuš, r. Modrić 1943. u Samarici
- Nova Ploščica, 5. ožujka 2017.: Marica Varga, r. Vugrić 1963. u Samarici
- Krivaja, 19. ožujka 2017.: Kata Ridanović, r. Kučan 1932. u Šimljani

The Word of Mouth as a Source of the Knowledge of Localities on the Example of Villages in North Moslavina

Summary

The paper offers a chance to interpret and use the words of mouth as sources of knowledge in the context of (local) history. All three, or rather four thematic groups of the words of mouth are thereby presented, showing – on actual examples – what they can tell about the locality they come from, and what their importance for the narrators is. The narrators often treat them as legitimate sources of the knowledge of the history of localities, which they indeed frequently either are or become. Concentrating on individuals and their comprehension of the world around them, primarily gained through oral literature, and owing to the use of a different – folklore methodology, this type of study belongs to the *new history* as an autonomous stream of historical science (Bertoša, 2002). The paper is oriented towards an interdisciplinary research of oral literature and history in the area of North Moslavina, based on the autonomous study of oral literature.

Keywords: Bjelovar-Bilogora County; local history; new history; North Moslavina; oral literature.

Katarina Lukec

Centar za kulturu Čazma, Gradski muzej Čazma

Trg Čazmanskog kaptola 13, HR – 43 240 Čazma

katarina.lukec@gmail.com